

EL FEUDALISME

Per a la justa comprensió del feudalisme i del seu procés de formació, cal observar, en primer lloc, l'evolució econòmica, social i política de tot l'Occident, que arranca de les darreres etapes del baix imperi romà i que es caracteritza per un creixement quantitatiu del règim de **latifundis**, fins a convertir-se en el sistema predominant de l'explotació agrària, per una multiplicació i generalització dels llaços de dependència d'home a home, i per l'atribució de poders als grans propietaris que en l'ordre polític situaven sota la seua directa autoritat els pobladors del seu domini; en segon lloc, elements procedents del món germànic, especialment l'estreta relació de fidelitat militar que unia el príncep amb els nobles i aquests entre ells; i, per últim, el clima d'inseguretat general de l'alta edat mitjana i la manca de protecció del poder públic completaren el procés del nou sistema feudal que cristal·litzà a França cap al segle X i s'estengué als països veïns durant els segles successius.

El feudalisme és la nova estructura socio-econòmica que s'instal·la a Europa després de la desintegració de l'Imperi Romà. En un món en què l'Estat s'ha desmembrat, el comerç s'ha extingit i la inseguretat s'escampa per tot arreu, l'únic valor que es manté és la possessió de la terra. La terra serà, doncs, la principal font de poder i l'economia, donada la impossibilitat de produir excedents amb els quals realitzar intercanvis comercials, esdevindrà essencialment agrària. Els senyors feudals reuniran en les seues mans tant el domini sobre la terra, com sobre els hòmens que la treballen sota la seua protecció. Així que els poders polític, econòmic i judicial es confonen i s'integren en el poder feudal.

L'origen i l'èxit del feudalisme rau en el fet que els reis, sense cap estructura estatal de què servir-se, es veuen incapaços de fer-se amb el control dels territoris que, teòricament, haurien d'administrar. Necessiten l'ajuda militar de la noblesa, a canvi d'aquesta ajuda, han de cedir en feu alguns territoris als nobles o cavallers, que així esdevenen els seus vassalls.

La relació que s'estableix entre un senyor i el seu vassall queda determinada pel **Pacte de Vassallatge**, en raó del qual el vassall deu al seu senyor ajuda, obediència, consell i una part de la seua collita (*Auxilium et consilium*), mentre el senyor deu protecció al seu vassall. Aquesta reciprocitat queda segellada per la fidelitat (*fides*) que a partir d'aquest moment es deuran l'un a l'altre.

La disgregació política que acompanyà el feudalisme és conseqüència del fet que els nobles, després de fer-se vassalls del rei i de rebre a canvi un feu, no tenien inconvenient a subinfeudar els seus dominis a altres nobles que així convertien en vassalls, i aquests darrers ho feien també amb cavallers inferiors, de forma que es configura una societat amb una estructura jeràrquica piramidal en què el rei, que formalment ocupa el lloc més alt, té com a vassalls els ducs, comtes, marquesos i bisbes, i aquests reben vassallatge al seu torn dels vescomtes, barons, cavallers i abats, que així mateix, reben vassallatge dels serfs o poble pla. Com que cada vassall únicament reconeix el poder del senyor a qui ret vassallatge, així doncs, el poder del rei, està tan allunyat de la base social i té tants intermediaris que tendirà a atenuar-se i a esdevenir merament nominal. Aquesta situació serà la font de la inestabilitat política que perdurarà durant l'edat mitjana i només acabarà de resoldre's quan, al voltant del segle xv, s'imposen les **monarquies nacionals**.

Els estaments bàsics de la societat feudal van ser la noblesa, l'Església i el poble, que obtenien representació en les Corts mitjançant tres braços: *el militar, l'eclesiàstic i el popular*.

La noblesa

La possessió de la terra i el control dels serfs que, a poc a poc esdevenen hereditaris, fan de la noblesa la classe social més poderosa. El seu domini de les armes en una Europa exposada a contínues guerres fa que tinga cada vegada més poder, ja que tant els reis, com l'Església, han de recórrer a ella cada vegada que cal defensar els territoris o les creences religioses. Els nobles no poden faltar ni en les guerres ni en les croades.

Els nobles, que en un primer moment habiten als castells que els ha pertocat de custodiar, reben una educació adequada a la vida militar que hauran de dur: d'infants són patges, en ser adolescents arriben a ser escuders i són armats cavallers entre els 20 i 30 anys. La destresa en el maneig de les armes i el coneixement, si més no elemental, de la religió que hauran de defensar constituïen els pilars de la seua formació. Com que no poden fer cap treball manual, ja que seria considerat com a poc honrós, els cavallers reparteixen el seu temps entre la caça -que els proporciona carn i entrenament militar-, i la rapinya i la guerra, que van ser durant segles els millors sistemes per a acumular riqueses.

La rüdesa, l'orgull i la crueltat eren, òbviament, consubstancials al seu mode de vida, per bé que a partir dels segles XI i XII són cada vegada més refinats i amatents del luxe. En conseqüència, acabaran per abandonar els inhòspits castells, es faran construir palaus a les ciutats i després de sumar-se a la cort del rei, esdevindran autèntics **cortesans**. Serà enmig d'aquesta ociositat que els cavallers i les dames començaran a produir una literatura que reflexarà el seu sistema de vida.

L'homenatge el jurament de fidelitat i la investidura.

El ritual de l'homenatge queda precisat ja en el segle VIII. El vassall que rebia un *benefici* (=lot de terres) del seu senyor, havia d'encomanar-se a ell en l'acte de l'homenatge. L'encomanat quedava sota la protecció i autoritat del senyor al qual devia: servei, ajuda, obediència, consell i respecte a canvi de protecció i manutenció. Aquest ritual es convertí en una cerimònia que ben prompte fou acceptada i respectada per tots: el vassall que rebia un *benefici* havia d'agenollar-se davant el senyor, juntar-hi les mans i prestar-li jurament de fidelitat, després, el vassall col·locava les seues mans entre les del seu senyor, acte que, de vegades, estigué acompanyat pel bes en la boca. El senyor, assegut, tocava amb la mà dreta la Bíblia, un missal o una reliquia o altre objecte sagrat (*res sacra*). Finalment, la cessió del benefici s'efectuava en l'acte simbòlic de la *investidura*, mitjançant l'entrega d'un emblema: un bastó de comandament, si es transferia un ducat; un bàcul i un anell, si el benefici era un bisbat; una llança, una espasa o un simple grapat de terra quan es transferia un feu, amb o sense castell.

La base d'aquestes relacions era la *fidelitat mútua* i violar un jurament de fidelitat equivalia a convertir-se en perjur, fet d'una gran importància en una societat impregnada de fe. Aquest entramat social originà una societat molt jerarquitzada en la cúspide de la qual figurava el rei que, convertit de fet durant els segles XI al XIII en un terratinent més, seguia en la cúspide de la jerarquia feudal i es considerava senyor i no vassall, així pogué ampliar els seus dominis adquirint nous feus per la via de la confiscació, el matrimoni o l'herència, fent que hi prevalguera la idea de *sobirania*. Els juristes l'ajudaren en la tasca que li permetia considerar els seus vassalls com a *súbdits* (=sotmesos); concepte nou que no comportava el compliment d'obligacions feudals per part del monarca.

Malgrat l'aparent poder reial, en realitat aquest era exercit pels senyors locals i pels seus oficials la qual cosa facilità l'adquisició de prerrogatives per part dels senyors i dels vassalls com, per exemple, la tendència a convertir els beneficis en béns hereditaris.

El noble

De molt jovenet el noble servia al seu senyor com a patge i s'educava en la cort. Prompte li servia en el combat com a escuder i una vegada entrenat i abans de complir trenta anys, era armat cavaller. Educat en la violència i la crueltat, tractat amb duresa en la seua joventut i havent-li inculcat la idea de la seua fortalesa i superioritat, el noble no assoliria cert refinament fins el segle XI.

La institució de la cavalleria va sorgir de la pròpia essència de la societat feudal. Fins el segle XI la cavalleria no fou més que el cos de l'exèrcit que lluitava a cavall. Els combatents es consideraven nobles per ser cavallers. Durant la plenitud del feudalisme, en l'època de les **croades**, aquestes guerrers que combatien a cavall (*milites*) es convertiren en una autèntica classe social que tenia consciència que el seu primer deure era la lleialtat al seu senyor, a qui havia de defensar amb les armes.

El cavaller també s'armava per a la defensa de la Cristiandat, l'Església, els humils, els orfes i les vídues, amb la qual cosa la guerra es dignificava. D'ací que l'Església beneïra el cavaller i establira un orde quasi sacramental, amb ritus especials per a l'acte de rebre la cavalleria i per a practicar-la. Els qui rebien l'ordenació cavalleresca s'integraven en l'**Orde de Cavalleria**, acte que revestí una gran solemnitat des del segle XII i seguia un ritual de fórmules precises. Quan un jove era armat cavaller, a les rendes de la terra hi podia afegir, com a fonts d'ingressos, el botí i els rescats exigits als presoners, en la guerra o en les justes i tornejos.

La vespra de ser armat cavaller, el jove havia de banyar-se i vetlar les armes, durant la nit, davant l'altar, ressaltant. Les cerimònies tenien un profund sentit religiós. El padrí, el seu senyor, li oferia les armes. Al matí següent, acudia davant el rei o el seu senyor i era armat d'acord amb el cerimonial que incloïa: oir missa i combregar, beneir les armes, cenyir-li l'espasa, calçar-li els esperons i donar-li el cop a l'esquenada. Totes les armes tenien el seu simbolisme, fins i tot les peces de l'armadura.

L'Església, en un principi, llançà els cavallers a una guerra santa, les **croades**, i les cançons de gesta començaren a glorificar els cavallers que lluitaven contra els infidels. Però des de començaments del segle XIII, els cavallers servien cada vegada menys l'ideal religiós i aparegué un altre tipus de cavaller que eixia en busca d'aventures per aconseguir la seua pròpia fortuna, provar el seu valor i merèixer la dama dels seus pensaments. Vestia elegantment, exhibia la riquesa del seu llinatge, li agradaven el luxe i l'ostentació, i era galant i cortés amb les dones. Nombrosos tractats de cavalleria intentaren, des del segle XIII, assenyalar als cavallers la seua autèntica missió i es convertiren en llibres molt llegits. En el cim de la institució col·locaven el rei i precisaven les qualitats que havia de posseir; seguien els cavallers que havien de reunir les quatre virtuts cardinals: prudència, justícia, fortalesa i templança.

Les dones nobles

Aquest grup social, en general no tenen cap participació en els afers polítics, socials i culturals; les seues obligacions es limitaven a resar, teixir i brodar. Malgrat això, la dama noble, quan els homes anaven a la guerra quedava com a senyora del castell, administrant i vigilant les possessions familiars, la qual cosa indubtablement li dona cert poder. És al sud del Loira, a la zona d'Occitània on la dona noble exercí un paper més rellevant en els àmbits de poder polític, social i cultural.

L'Església

L'Església és, durant l'Edat Mitjana el poder més ben organitzat, malgrat que en quasi tots els països va estar mediatitzada i hi va haver d'establir diversos lligams i transaccions amb el poder polític.

No hem d'oblidar que, a canvi de la protecció que rebia dels reis i de la noblesa, l'Església donava cobertura ideològica als senyors. Així veiem que el poder sempre s'obtenia i s'exercia "*per la gràcia de Déu*", que els reis i els emperadors eren coronats pels papes o els legats papals, i podien perdre els seus dominis si se'ls aplicava l'excomunió. Fins i tot la rígida estructura feudal era reflex de la forma en què Déu havia organitzat el cel.

També l'Església reproduïa l'estructura piramidal del feudalisme, el cim espiritual de la qual era ocupat pel papa i els graons inferiors pels cardenals, arquebisbes, bisbes, abats i abadesses, clero regular i secular i, en el nivell més baix, de bell nou, el poble pla.

Els bisbes, abats i abadesses que, tot sovint eren fadristerms de famílies nobiliàries, van esdevenir vertaders senyors feudals que se sostenien amb el treball dels seus vassalls i, si calia, no dubtaven a defensar amb les armes els seus feus.

Els **monestirs** que, procedents d'Orient, es van estendre per tota Europa, van ser la més important aportació de l'Església medieval a la història de la cultura. Constituïts per monjos que aportaven les seues propietats, els monestirs arribaren a atresorar ingents riqueses que permeteren als seus moradors de dedicar una part del seu temps al treball i una altra a l'oració i a l'estudi. Als escriptors monacals alguns monjos es dedicaven a copiar sobretot obres religioses, però també moltes obres clàssiques llatines que han arribat a nosaltres gràcies al zel d'aquells copistes.

Tant el manteniment de l'ús religiós del llatí com la progressiva extensió dels pelegrinatges i la integració dels convents en ordes ben estructurats i coordinats van facilitar l'homogenització de la cultura monàstica. Però també van permetre la ràpida difusió dels moviments herètics (en les terres de la mediterrània peninsular van tenir alguna presència els **càtars**, els **framenors** i els **espirituals franciscans**). L'atapeïda xarxa de monestirs, que arribava fins a l'últim racó, va configurar el sistema nerviós de l'Europa medieval.

El poble

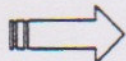
Els serfs constituïen el poble: la immensa majoria de la població. Eren llauradors i, subjectes com estaven a la terra, no tenien cap llibertat personal. Treballaven de sol a sol, tant en l'hort propi (de la collita del qual havien de lliurar una part al senyor), com en les terres d'aquest. I encara havien de pagar els impostos i el **delme** (1/10 de la collita) a l'Església. No tenien cap instrucció, a no ser l'adoctrinament que rebien del clero, que els invitava a resignar-se i a esperar una vida millor després de la fi del món, que els era presentada com imminent (recordem les tendències apocalíptiques que es manifestaren per tot el món cristià al voltant de l'any 1000).

Tota la societat, doncs, descansava sobre el treball del camperol que s'encarregava de fer que la terra produïra. La progressiva pressió dels senyors per augmentar-ne el rendiment va empitjorar encara més les condicions de vida dels serfs, i aquests hòmens de camp van acabar emigrant a les ciutats, on esperaven trobar una vida més digna, lliures ja del pacte de vassallatge.

Les **ciutats**, que comencen a recuperar-se cap al segle XIII, van assolir progressivament una major independència dels senyors. Al mateix temps que es converteixen en un pol d'atracció de la població rural, prompte esdevenen una **tercera força** en els tradicionals enfrontaments entre els reis i la noblesa. Les ciutats, que durant un temps es decanten segons les conveniències del costat del rei

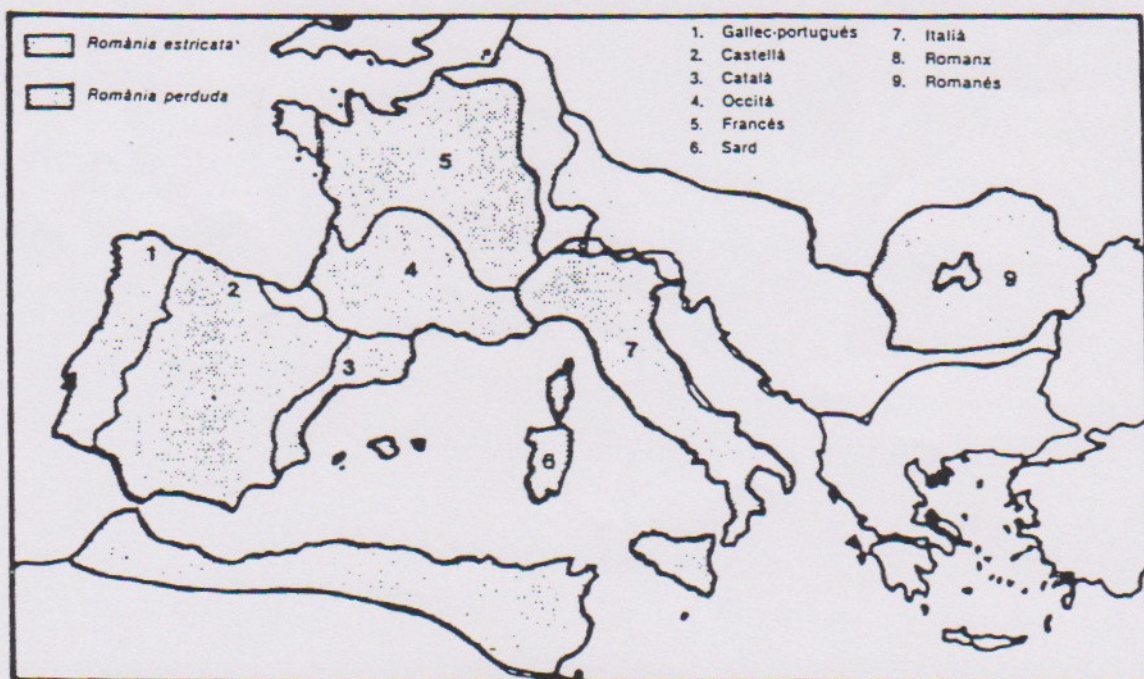
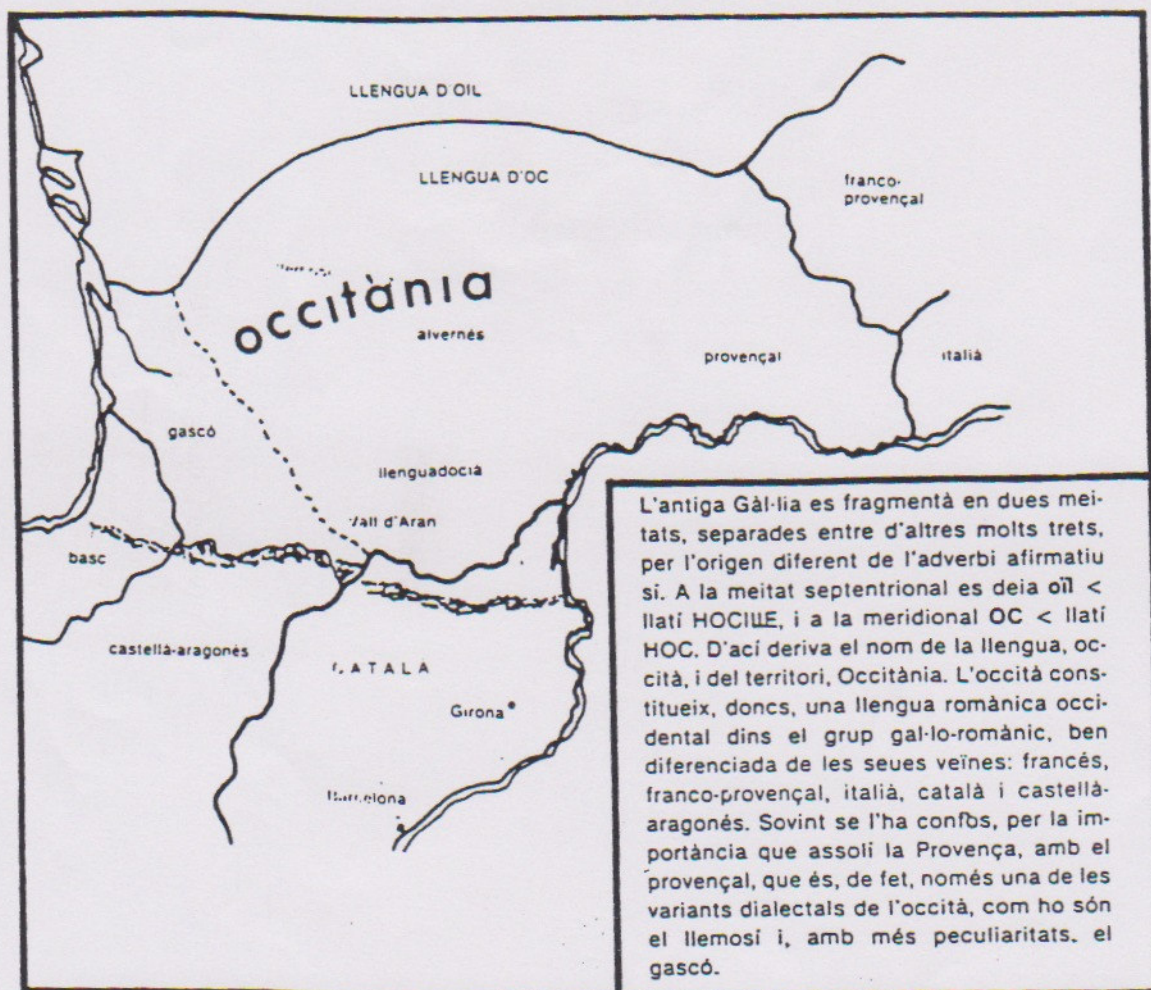
o de la noblesa, acabaran per aliar-se de forma permanent amb la reialesa, que els concedirà privilegis, independència i protecció a canvi del seu ajut.

La població de les ciutats, que creixia i minvava segons el ritme de les migracions les fams i les epidèmies, es dedicà sobretot a l'artesanía i al comerç. Va ser precisament en el comerç que excel·liren els **jueus** que, fugint de la persecució que patien en terres musulmanes, van establir barris propis o **calls** en les més importants ciutats dels regnes cristians. Cal recordar que durant molt de temps els cristians consideraven impur dedicar-se al comerç. I aquest fet, unit al ràpid enriquiment de la minoria jueva, va acreïxer l'odi del poble envers els hebreus. Aquest odi de vegades va esclatar en forma de **pogroms**, assalts als calls que, en algunes ocasions, acabaren en autèntiques massacres.

Activitats

1. Quins són els tres aspectes que cal tenir en compte per a entendre el procés de formació del feudalisme?
2. Quan sorgeix el feudalisme i quin és el valor predominant?
3. Quins poders s'intengren i en mans de qui cau?
4. En què consisteix l'èxit del feudalisme?
5. Per què queda determinada la relació que s'organitza amb el feudalisme?
6. Quines causes originaren la disgregació de l'estructura política del feudalisme?
7. Quin tipus de vida realitzen els nobles fins els segles XI-XII i què significa convertir-se en cortesans?
8. Assenyala les característiques del rei en aquest entramat social.
9. Què volia dir **soberania** i **súbdit**?
10. Quin és el valor de la cavalleria?
11. En què es basa la relació del rei i el noble amb l'Església? Què s'oferien mútuament?
12. Què van significar els monestirs en l'època medieval?
13. Quin és el paper del camperol en aquesta xarxa social?
14. Quan es converteix en la tercera força i quines són les altres dues?
15. Busca al diccionari els mots **call** i **pogroms**.

Mapa de les terres romanitzades, amb indicació de les que no reeixiren a mantenir el llatí parlat

LITERATURA TROBADORESCA

S'anomena literatura trobadoresca al conjunt de poesies escrites en provençal o occità vulgar que apareixen a l'Europa cristiana durant els s.XII i XIII. Es tracta d'una literatura classista, culta, aristocràtica, per al consum de la noblesa que evidencia comportaments i actituds que reforcen el seu caràcter distingit, refinat, exquisit, en oposició a codis no nobles.

Les poesies conservades que integren el corpus trobadoresc són unes 2500. Ens han arribat mitjançant els cançoners, en els quals es conserven algunes de les seues melodies, que eren imprescindibles, ja que aquesta poesia fou concebuda per a ser escoltada en públic acompanyada de música.

La lírica trobadoresca va influir en tota la cultura occidental i el seu prestigi s'estengué més enllà de les fronteres lingüístiques. Primer, perquè en certa manera reflectia l'estructura de la societat feudal i, en segon lloc, perquè el concepte idealitzat de l'amor que defensava va perdurar, amb lleus modificacions, fins al Barroc.

La cultura europea més avançada

En els comtats i vescomtats occitans floreix la cultura més avançada de l'Europa medieval. La cultura grecollatina ha estat resguardada i fixada en els monestirs de les valls pirinenques, uns monestirs on també s'han recopilat noves traduccions dels clàssics, procedents de Còrdova i Toledo, i el millor del pensament islàmic i judaïc.

A Occitània, per tant, conflueixen a cavall dels s. XII i XIII uns fonaments i unes influències culturals que, en mans d'una societat desenvolupada, refinada i tolerant, il·luminaran una civilització més evolucionada i avançada que la dels francesos i altres pobles del nord.

En aquestes terres la filosofia i d'altres activitats intel·lectuals són ampliament conreades. S'hi estudien les llengües de cultura de l'època: el grec, l'àrab i l'hebreu, i nobles i cavallers participen activament d'aquesta vida intel·lectual. Els senyors fomenten i s'integren dins els cercles culturals i literaris, en uns moments en què la noblesa del nord no sap ni llegir ni escriure.

La societat occitana és una societat pròspera: hi ha un fort increment demogràfic, una agricultura fèrtil, una ramaderia en augment i una indústria (tèxtil) en expansió, així com un comerç creixent, que propicien la creació de viles noves i de burgs. Una civilització urbana es desenvolupa i contrasta amb l'economia rural, tancada i rígida feudal de la resta d'Europa.

A més, totes les classes socials comparteixen un mateix sentiment de rebuig cap a uns valors que estan molt ben representats per la corrupta, ostentosa i burocratitzada Església catòlica d'aleshores, institució que és objecte de burla i menyspreu constant per part dels trobadors. Aquest fet, entre d'altres, suposarà l'enfrontament amb l'Església que acusarà Occitània d'heretge per practicar el **catarisme**, la qual cosa iniciarà la guerra que destruirà aquesta pròspera i fecunda societat.

poesia trobadoresca

Poesia escrita pels trobadors en llengua vulgar occitana durant els ss XII i XIII. La poesia trobadoresca, doncs, es caracteritza perquè és escrita en llengua vulgar, entesa per tothom, és lírica i és obra d'individus d'identitat coneguda. La simultaneïtat d'aquests tres factors la distingeix de la producció dels anteriors poetes cultes en llengua llatina; de l'èpica, els texts més antics de la qual es remunten al segle anterior; i de la lírica popular, d'autor anònim. La literatura trobadoresca és integrada per un corpus d'unes 2 500 poesies escrites durant els ss XII i XIII per poetes nascuts a la Gascunya, al Llenguadoc, a Provença, a l'Alvèrnia i al Llemosí, als quals molt aviat s'afegiren poetes del nord d'Itàlia i de Catalunya. La llengua en què són escrites aquestes poesies, l'occità —o provençal, segons alguns autors—, presenta una uniformitat molt notable i relativament pocs trets dialectals, malgrat la diversa procedència dels poetes que hi versifiquen. Es tracta, per tant, d'una poesia escrita en una llengua supradialectal, una mena de koiné, producte d'una voluntat comuna d'expressar-se poèticament en una forma que depura i generalitza la llengua parlada. El caràcter eminentment cortesà d'aquesta poesia coadjuvà al fet que adquirís prou flexibilitat per a ésser cantada davant auditoris prou llunyans entre ells —fet sense cap equivalent en la prosa respectiva d'aquestes mateixes regions lingüístiques—. La poesia trobadoresca, a la qual accedim mitjançant la lectura, no fou concebuda per a ésser llegida sinó per a ésser escoltada. Cal tenir sempre ben present que les poesies dels trobadors eren un tot indestruïble de les melodies que les acompanyaven. El poeta, anomenat *trobador*, componia la lletra i la música de les diverses peces que després havien d'ésser divulgades mitjançant el cant pels joglars. De fet, els mateixos cançoners que n'han conservat els texts duen també la notació musical d'alguns d'aquests poemes. La lírica trobadoresca és, per tant, una poesia d'una considerable perfecció formal, tant en allò que afecta l'estrofisme, mesura dels versos i rima, com en allò que fa als mitjans expressius i les imatges poètiques. Aquest afany preceptiu es traduí en l'aparició, al començament del s XIII, dels primers tractats poètics en occità destinats a furnir el trobador de normes i regles de tipus estilístic, gramatical i versificatori. En la lírica dels trobadors ben aviat prengueren forma tendències estilístiques força divergents; la d'expressió senzilla, anomenada *trobar lèu*, representada pel gran líric Bernat de Ventadorn o Jaufre Rudel, i la d'expressió hermètica, que suposa una direcció que podem anomenar "conceptista", o *trobar clus*, representada sobretot per Marcabré (poeta moralitzador, d'estil fosc i difícil), i una altra direcció d'expressió "culterana" o *trobar ric*, representada per Raimbaut d'Aurenja i pel preciosista Arnaut Daniel, el creador de la sextina. Quant a la versificació, la poesia occitana es basa, com les altres llengües romàniques, en el nombre de síl·labes del vers i en la rima, còmput que no tolerava la més petita infracció. La

rima —*rim* o *rima*, segons els trobadors i tractadistes— és rigorosament consonant, amb identitat total de vocals i consonants a partir de l'accent. L'estrofa, anomenada cobla, és una unitat mètrica i alhora melòdica amb un nombre de versos i una situació de rimes determinada que es repeteixen al llarg de la composició poètica. La darrera estrofa rebia el nom de *tornada*, més breu que les cobles anteriors, on el trobador feia consideracions generals finals sobre el tema de la poesia i on sovint hi havia l'endrega (dirigida a la dama, al protector, a un altre trobador, etc). Fent atenció al contingut, en la poesia trobadoresca es poden destacar diversos gèneres; la cançó, el vehicle més important de la poesia trobadoresca; el sirventès, gènere que servia per a expressar la ira, l'atac virulent, la polèmica literària o el discurs moralitzador del poeta; el planh o lament fúnebre per una persona estimada; l' alba, gènere que descriu l'enuig dels enamorats que, havent passat la nit junts, s'han de separar en despuntar el dia; la pastorel·la, diàleg amorós entre un cavaller i una pastora en ple camp; els gèneres que concerneixen el debat i el diàleg entre els trobadors; a part el sirventès, trobem la *tençó*, el *partiment* o *joc partit*, el *tornejament*. Però també hi ha gèneres condicionats bàsicament per la versificació o l'estructura del poema; la balada i la dansa, cançons per a cor i solista, aptes per a ésser ballades; o gèneres que es distingeixen per llurs característiques melòdiques, com l'*estampida* o el *descort*. La convenció literària principal que aporta la literatura trobadoresca és la de la *fin'amors*, *verai'amors* o *bon'amors*, un codi de galanteria i de cortesia, que de fet pot ésser llegit com una complexa transposició de les relacions de vassallatge de la societat feudal a la relació amorosa entre el trobador i la seva estimada . La poesia trobadoresca és històricament la primera mostra de literatura d'alta exigència artística en llengua vulgar que sorgí a Europa i la seva influència sobre la cultura occidental ha estat molt important: de fet, encara avui la lectura dels trobadors és ben palesa en l'obra de poetes com J.V.Foix o Joan Brossa. Els trobadors occitans foren coneguts molt d'hora a Catalunya i ben aviat els poetes catalans s'hi integraren perfectament, de tal manera que la poesia catalana culta nasqué com una província de la lírica occitana. Els vincles històrics que, des d'Alfons I, unien Catalunya amb el País d'Oc facilitaren aquesta relació. S'ha pogut identificar una vintena llarga de trobadors nascuts en terres catalanes al llarg dels ss XII i XIII, és a dir, mentre tingué vigència la literatura occitana clàssica. Alguns d'ells —com Guillem de Berguedà, Guillem de Cabestany i Cerverí de Girona— s'hi situen amb categoria de figures culminants; d'altres —Ramon Vidal de Besalú, Jofre de Foixà— són autors d'importants tractats de gramàtica i de retòrica en occità; i fins i tot diversos reis de la dinastia catalana —Alfons I, Pere el Gran, Jaume II, Frederic de Sicília— ens han deixat senyals, més o menys valuosos, de llur afecció per l'art trobadoresc

amor cortès

Concepció de les relacions amoroses sorgida en la societat cavalleresca occitana i que constitueix l'element bàsic de la poesia trobadoresca desclosa al s XII dins la literatura occitana. Entès com un vassallatge feudal al servei de la dama, l'amor cortès constituí una original aportació de l'edat mitjana a la cultura del món occidental, puix que els seus esquemes haurien estat impossibles per al pensament llatí clàssic. D'acord amb aquesta concepció feudal, la dona és tractada de *midons* (*meus dominus*, 'el meu senyor') i el poeta s'anomena a si mateix *om* ('home'), és a dir, vassall. El mot *servir* (actitud del vassall respecte al senyor) adquireix el sentit de fer la cort a l'estimada. L'enamorat, igual que l'aspirant a cavaller, ha de passar per les diferents etapes de l'aprenentatge: començarà, doncs, com a tímid sospirant (*fenhedor*); s'atrevirà, més tard, als precos (*pregador*); passarà a l'estadi d'enamorat (*entenedor*), i, si arriba al grau de *drut* ('amant'), aconseguirà, potser, de merèixer el *gardon* ('premi', 'guardó'). La dona a la qual el poeta s'adreça és necessàriament noble i casada; l'amor, per tant, esdevé adulteri. No podia ésser altrament: en no tenir les donzelles estat jurídic, tampoc no podien tenir, en conseqüència, vassalls; la casada, en canvi, pel seu estat, adquiria la categoria de *domna*, (*domina* 'senyora'). Ara bé: essent els casaments en aquesta època i entre les capes altes enllaços de conveniència, únicament l'amor adulteri podia ésser considerat autèntic. L'enamorat compta amb dos enemics, el marit, el *gilós* ('gelós'), i el *lausengièr*, l'adulador del marit, que pot denunciar-lo a aquest. Per tant, ha d'ésser discret, i en els seus versos amaga el nom de l'estimada sota un *senhal*, mot o frase que serveix per a designar-la. Sotmès a una sèrie de fórmules convencionals i oposant-s'hi, malgrat tot, un sensualisme exacerbat, el sentiment del trobador creà el concepte idealista d'amor-virtut: només l'home enamorat és virtuós, i un home virtuós és forçosament enamorat. En l'elaboració de l'amor cortès, mòdul que determinà la concepció posterior de l'amor a Occident, hi devien col·laborar principalment el concepte feudal i cavalleresc de la vida, els afanys espirituals i místics de l'època (des dels escrits de Bernat de Clairvaux a la regla ascètica de Robert d'Abissel, fundador del monestir de Fons Ebraus), l'herència dels autors llatins, sobretot Ovidi, rebuda segons l'òptica medieval, i potser, encara, la poesia amorosa àrab, arribada a través de la Península Ibèrica.

L'AMOR CORTÉS

- Ideal amorós que es distingia de l'amor de la gent comuna: és la fina amor, amor refinat, pur, ideal, gratuït, generós, és a dir, no s'esperava res a canvi.

En definitiva, en l'amor cortés hem de distingir els aspectes següents:

1. (aspectes didàctics) Amor sotmés a dues premises ètiques imprescindibles: **la fidelitat** entre els amants i la **cortesia**, terme que designava tot un conjunt de virtuts socials (generositat, valor, bona educació, tracte exquisit, delicadesa, finura...) que l'amant havia de tenir per tal de fer-se digne de correspondència i que atorgava a la fina amor una força educadora i civilitzadora: didàctica. L'amor no és entès com a fet privat individual sinó que exemplifica la conducta dels individus en la societat.

2. (aspectes feudals) Es representa la relació amorosa sobre la base d'uns models convencionals: els esquemes de la **relació de vassallatge** entre el senyor feudal i el seu vassall. Així el trobador concedia a la dona els atributs del senyor: la denominava **midons** i jurava com a vassall la submissió fidel al seu servei. La senyora estava obligada a correspondre amb la virtut de la mercé que significa benvolença, pietat. Si no corresponia d'aquesta manera podia ser acusada d'orgull, crueltat o ingratitud. També l'amant podia rebre l'acusació de fals.

3. (amor difícil) Afegim, a més, que l'amor cortés només es dona fora del matrimoni, que la dama és casada i això implica un amor difícil, de vegades impossible. Ara bé, la dama és l'objecte del desig, de manera que també l'**erotisme** hi és present. D'ací la classificació feta per René Nelly al 1963 dels **graus del trobador**.

4. (aspecte ètic/moral) A través del servei amorós, l'amant refinava les seues virtuts cortes. La tensió constant entre el desig i la inaccessibilitat de la senyora el portaven a un estat de dolor, angoixa i abatiment moral i físic que solia acceptar amb abnegació i fins i tot amb plaer com a màxima prova de la seua virtut cortesa i de la seua submissió fidel. Així l'amor es presenta com un **camí de perfeccionament, d'ennobliment**. El poeta és model i exemple.

Aquesta poesia s'adreça a un **públic aristocràtic**, es fa i s'escolta en l'**àmbit de la cort** per a un públic que té una formació, una cultura que li permet entendre-la i gaudir-ne i que hi veu reflectits uns models de comportament. És, doncs, una **poesia elitista**, adreçada als fins amadors, a tots aquells que són capaços de compartir l'experiència del trobador.

- És una **poesia laica**, en **llengua vulgar**, feta per ser **cantada**, feta en un **llenguatge culte i refinat**, amb una forta **càrrega metafòrica** i una gran **perfecció formal**, a més d'una **música original**.

- És d'**autor conegut**.

- Feta per trobadors i trobairitz

La poesia cortesa proposa: - **un model de comportament**

- **un ideal de vida**

- **un sistema de valors**

LA LLEGENDA DEL COR ROBAT - Guillem de Cabestany.

Guillem de Cabestany fou un cavaller de la comarca del Rosselló, que limita amb Catalunya i amb el Narbonès. Fou un home molt agradable en la persona, i molt famós en armes, cortesia i servei. I hi havia en la seva comarca una dama que es deia na Saurimonda, esposa de Ramon de Castell Rosselló, que era molt noble i ric, dolent, brau, ferotge i orgullós. I Guillem de Cabestany estimava la senyora per amor, i sobre ella cantava i feia les seves cançons. I la dama, que era jove, gentil, alegre i bella, l'estimava més que res al món. I això fou dit a Ramon de Castell Rosselló; i ell, com home irat i gelós, investigà el fet i va saber que era veritat, i va fer guardar l'esposa. I un dia, Ramon de Castell Rosselló va trobar Guillem de Cabestany que passejava amb poca companyia, i el va matar; li va fer treure el cor del cos i li va fer tallar el cap; i va fer portar el cor a casa seva, i també el cap; i va fer rostir el cor tot posant-li pebre, i el va fer donar a menjar a la seva esposa. I quan la dama el va haver menjat, Ramon de Castell Rosselló li digué: "Sabeu què és això que heu menjat?" I ella digué: "No, sinó que era una vianda molt bona i saborosa." I ell li digué que era el cor de Guillem de Cabestany allò que havia menjat; i, per a que ho cregués millor, va fer portar el cap davant d'ella. I quan la dona veié i sentí això, va perdre la vista i la oïda. I quan tornà en si va dir: "Senyor, m'heu donat tan bona menja que mai més no en menjaré d'altra." I quan ell sentí això, va córrer amb la seva esposa i volgué donar-li al cap; i ella va córrer cap a un balcó i es deixà caure a baix, i així va morir. I pel Rosselló i per tota Catalunya va córrer la nova que Guillem de Cabestany i la dona havien mort tan traïdorament i que Ramon de Castell Rosselló havia donat el cor de Guillem a menjar a la dona. Fou molta la tristor per totes les comarques; i la queixa va arribar al rei d'Aragó, que era senyor d'en Ramon de Castell Rosselló i d'en Guillem de Cabestany. I vingué a Perpinyà, al Rosselló, i va fer que en Ramon de Castell Rosselló es presentés davant d'ell; el va fer agafar i li va prendre tots els seus castells i els va fer destruir, i li va prendre tot allò que tenia, i el va posar a la presó. I després va fer recollir Guillem de Cabestany i la dama, i els va fer portar a Perpinyà i posar en un monument davant la porta de l'església; i va fer dibuixar sobre el monument com havien mort; i va ordenar que per tot el comtat del Rosselló, tots els cavallers i les dames els fessin aniversari tots els anys. I Ramon de Castell Rosselló va morir a la presó del rei.

Text 1.

La situació de la dona a l'edat mitjana

Dones i matrimoni

L'estatus real de la dona a l'edat mitjana no es corresponia amb l'elevació de la dama de la poesia de l'amor cortès.

Tot al llarg de l'edat mitjana les dones foren els peons del homes. Segons la classe a què pertanyien, visqueren en diferents estats de confort o de misèria. Solament en algun cas molt excepcional tingueren veu en el seu propi destí. La dona adolescent, fins arribar a l'adolescència, era propietat del pare, que s'encarregava d'alimentar-la i d'educar-la fins que es casava i passava a dependre del marit.

El casament, creat per l'aristocràcia, era un contracte polític i econòmic destinat a enfortir aliances i a garantir la propietat de les grans famílies de terratinents. Amb el desenvolupament del comerç, fou adoptat per la burgesia per aquestes mateixes raons com a mitjà per a mantenir i promocionar el seu status econòmic i polític. L'amor i l'afecte tenien poc a veure amb el matrimoni. La dona havia de parir fills, i el seu èxit en aquesta funció era la mesura de la seua utilitat. Si fracassava una i altra vegada, ja fos perquè era estèril o perquè només paria filles, era repudiada i tornada a casa dels seus pares o col·locada en un convent. No tenia cap defensa legal, ni se li permetia estar sense marit durant molt de temps; el repudi era seguit d'un nou casament tan aviat com es trobava el marit adequat. En cas d'adulteri provat, el marit podia matar la dona i la llei no ho considerava delictu.

També les dones llauradores estaven sotmeses al marit i al senyor. Els casaments dels serfs eren controlats, calia pagar impostos per a casar-se i s'havia de demanar permís si el matrimoni era entre serfs de diferents feus. El pitjor de tot era, però, el dret de cuixa, que no va ser abolit a Catalunya fins al 1486.

La misogínia de l'església

L'església considerava les dones com a encarnacions d'Eva, que fou la primera pecadora. Els misògins més assenyalats d'aquells temps consideraven la dona com la porta del dimoni, la patrona de la perversitat, la mossegada de la serp. La procreació era un mal necessari i per això el matrimoni s'acceptava, tot i que amb desgana: 'Millor casar-se que cremar-se', solien dir.

Per als pares de l'església, sols la virginitat podia realment desintoxicar el sexe femení. La doctrina de la Immaculada concepció volia dir que la Verge Maria era lliure del pecat original, de la falta d'Eva: d'aquesta manera el seu fill, Jesús, quedava allunyat de les mancances femenines per la virginitat de la mare.

Discriminació legal

Les dones de rang, fins i tot les que tenien propietats, foren considerades menors d'edat durant tota l'edat mitjana, ja que sempre es trobaven sota la custòdia oficial d'un home. La dona que heretava un feu, per exemple, era un instrument del seu marit, que de fet el controlava. Ben poques vegades se les permetia aparèixer davant d'un tribunal legal en defensa pròpia. A Alemanya, per exemple, on sí estava permès, el testimoni de tres dones valia com el d'un home.

Text elaborat a partir de:

M. Bogin: *Les trobairitz, poetes occitanes del segle XII*, ed. la Sal, Barcelona, 1988.

N. Cabré: *Dona i literatura*, Laertes, 1992.

Text 2.

La situació de la dona a Occitània

La situació històrica d'Occitània és determinant per a explicar perquè hi va haver trobairitz. Tres factors hi van ser determinants: les croades, les lleis d'herència i el comerç.

Les croades

El 1095, el Papa Urbà II va fer una crida perquè tots els cristians anaren a Jerusalem per a expulsar els infidels musulmans. Als nobles i cavallers que es feien croats se'ls concedien privilegis: se'ls perdonaven els deutes, no podien acusar-los de cap crim, quedaven nets de pecat i se'ls reservava un lloc al cel. Per aquesta i altres raons, les croades esdevingueren un dels moviments de masses més gran de la història. Tanmateix, la primera croada va ser un estrepitós fracàs i obligà el papa a prohibir que anaren les dones i els xiquets i a procurar que els soldats foren gent més preparada, és a dir, els professionals de la guerra: els nobles i els cavallers.

Al llarg dels segles XII i XIII es realitzaren cinc crides més, però la sagnia va continuar sent constant. Aquesta guerra sense interrupció no va aconseguir el seu objectiu: el 1187 Jerusalem tornava a mans dels musulmans i es va perdre definitivament l'última fortalesa cristiana el 1291.

Però l'efecte que sobre les dones tingué la reducció tan gran d'homes va ser enorme, especialment a Occitània: aquestes hagueren de prendre el control dels feus.

El comerç i les lleis d'herència

Del caràcter dels occitans es deia que era flexible i tolerant. Segurament hi contribuïa també la barreja religiosa i cultural fruit de l'important paper marítim dels ports occitans, per exemple Marsella.

També les lleis i costums eren distints d'altres contrades. Concretament, les lleis d'herència incloïen les dones i no solament els fills barons. Aquestes podien heretar i això els donava poder polític, i en una cultura on la possessió de la terra era la principal font de poder, disposar de la propietat i poder-la llegar, era, per definició, un acte polític. Evidentment, aquest poder va millorar la situació de les dones, i aquestes pogueren ser una mica més lliures que en altres llocs d'Europa. Les lleis que atorguen drets sempre solen anar per darrere de les demandes socials; per això suposem que hi hauria moltes dones que desitjaven i lluitaven per poder viure amb la llibertat amb què ho feien els barons; però també és cert que les lleis progressistes ajuden i esperonen perquè la igualtat siga possible (per exemple les mesures de discriminació positiva dels governs actuals). No és aventurat concloure, doncs, que la major llibertat política de les dones occitanes va propiciar la major llibertat artística i esperonà aquestes a escriure poesia, com ho feien els seus companys barons.

Les trobairitz

A l'edat mitjana es desenvolupa a l'interior dels castells una cultura de música, poesia i joc que esdevé especialment rica a Occitània. Si tenim en compte els testimonis que s'han pogut recuperar, aquell territori destacà, al segle XII, per un bon nombre de trobadors que, com en altres indrets, feien composicions poeticomusicals en què l'amor era, gairebé sempre, el tema central. La història, però, ha oblidat un bon nombre de poetesses occitanes d'aquell segle, que eren conegudes com a *trobairitz*, i que han deixat poesies amoroses —sovint dedicades als seus amants— que sorprenen pel seu realisme i les referències directes a l'amor carnal.

L'amor cortès i les *trobairitz*

Al segle XII s'escrivien tractats d'amor i els trobadors i les *trobairitz* cantaven l'amor cortès. L'amor cortès, nascut als castells occitans al segle XII, expressa una relació totalment nova entre l'home i la dona. En contrast amb l'ambient brutal de les guerres feudals neix un entorn cultural de música, poesia i jocs que s'havia anat forjant a l'interior dels castells per influència de les dones.

Es van suavitzar els costums sexuals de manera que l'home va admetre la possibilitat d'un interval entre el desig i la satisfacció, interval en què s'inclou el plaer dels sentiments, és a dir, l'amor cortès. L'amor cortès neix en un ambient aristocràtic i va lligat a una mentalitat de classe. La majoria de trobadors eren membres de la noblesa, així com les dames i cavallers a qui canten. De totes maneres, per mimetisme, altres grups socials van tendir a imitar els costums de la classe dominant. La dona cantada i estimada pel poeta cortès és una dona noble, casada amb un senyor noble. El fet, però, que sigui casada no atura l'amant i per això l'amor cortès és normalment un amor adúlter sota aparença d'amor platònic.

Les *trobairitz*, per la seva banda, també canten als cavallers i trobadors, no pas als seus marits. L'amor no era molt freqüent entre els matrimonis nobles ja que els casaments es feien per interessos polítics o militars de les dues famílies. Els sentiments no comptaven en les unions feudals, de manera que sovint l'amor s'expressava fora del matrimoni. L'amor cortès ha de ser gratuït i lliure, i aquestes condicions no es donaven normalment en el matrimoni noble, per tant l'amor veritable no podia existir sinó fora de les normes socials. Si la parella accepta aquest amor neix entre ells una complicitat perfecta. L'amor cortès és secret, ja que la dama ha de guardar el seu honor de calúmnies i gelosies que podrien arribar al seu marit.

L'amor, doncs, és perillós.

Es creen entre els amants uns vincles semblants als feudals. Ella és la senyora i l'amant es declara el seu vassall. El joc de l'amor cortès entra en l'ideal cavalleresc de manera que el cavaller tria la seva dama, que no és la seva dona, porta un objecte que ella li ha donat i lluita per ella per tal d'obtenir una paraula o un gest de reconeixement. Les *trobairitz*, que eren mullers i filles de nobles, escrivien poemes directes i sensuals, que valoraven de l'amic sobretot la fidelitat.

Eloi Biosca, Marta Sancho i Teresa Vinyoles, *Viure en un castell de la frontera: passeig virtual pels segles XI i XII* (Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2000)

Bernat de Ventadorn (Ventadorn, Llemosí, 1a. meitat s.XII- monestir de Dalon, Perigord, final s.XII)

Sobre la personalitat d'aquest trobador occità només se sap el que pot deduir-se de les seues obres i de les dades, no sempre segures, que proporciona una breu biografia seua escrita al s. XIII pel trobador Hug de Sant Circ. Es calcula que la seua producció poètica (41 poesies) fou escrita entre els anys 1150 i 1180. Sembla que era d'ascendència humil, que s'inicià en la poesia per influència o mestratge del trobador Ebles II, vescomte de Ventadorn, a l'escola del qual manifesta pertànyer. Sembla també que dos grans cicles de les seues cançons amoroses van dedicats a celebrar Margarida de Turena, muller d'Ebles III de Ventadorn i la famosa Elionor d'Aquitània, quan era muller d'Enric II d'Anglaterra. Es retirà al monestir cistercenc de Dalon com altre trobador, Bertran de Born.

El seu cançoner és dedicat exclusivament a l'amor, expressat amb una elevada dignitat, però amb total simplicitat, que fan d'ell un dels representants més característics del *trobar leu* o dicció senzilla. Segons ell mateix manifesta, només d'un amor sincer pot eixir una poesia autèntica, i, si ell és el millor dels trobadors, això és perquè és el més enamorat. La nostàlgia, la joia, la tristesa, l'abstracció dels sentits, etc., són estats d'ànim que el trobador expressa d'una manera eficaç i sempre bella que pren de dades exteriors (la blancor de la neu, el vol de l'alosa, la fulla agitada pel vent...) matèria per a semblançes que condueixen el pensament per uns camins essencialment irreals. Es conserven 19 melodies seues amb notació.

La gran dignitat de la paraula, la perfecta estructura d'un estrofisme savi sense filigranes, un rimari elegant però no rebuscat i un constant equilibri en caracteritzen estilísticament l'obra i ha estat considerat sempre el millor dels trobadors amorosos i un dels primers lírics de l'edat mitjana.

La comtessa de Dia

La identitat d'aquesta poetessa provençal és difícil de determinar. Alguns estudiosos consideren que podria tractar-se d'Isoarda, filla d'Isoard, comte de Dia, i muller de Ramon d'Agout, altres la fan esposa de Guillem de Poitiers que regnà entre 1158 i 1189.

S'enamorà i escriví poesies d'amor per al gran trobador Raimbaut IV d'Aurenga (Rimbaud d'Orange) que visqué aproximadament entre 1146 i 1173.

Resten cinc cançons de la comtessa de Dia, senzilles i apassionades, en les quals descabdella els temes de la infidelitat del seua amant i la gelosia, i pondera la pròpia bellesa.

A més d'aquesta *trobairitz*, se sap que hi hagué unes 19 més i que totes escrigueren sobre l'amor. El llenguatge d'aquestes dones i les situacions que descriuen són remarcadament diferents dels trobadors. Els seus versos són rimats, però hi ha menys jocs de paraules i menys interès en l'exercici de l'ofici; la dona prefereix una forma més directa de discurs, conversacional. Aquestes dones no idealitzen les relacions sobre les quals escriuen, ni usen la dama i el seu amant com a figures al·legòriques. Escriuen sobre situacions que ens són fàcils d'identificar; no adoren els homes ni sembla que vulguen ser adorades per ells.